

**PEDAGOGICAL CONTENT STRATEGY OF THE
“AZERBAIJAN JOURNAL OF EDUCATIONAL STUDIES”:
AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF LEADING SCHOLARS’
SCIENTIFIC HERITAGE**

Elnara Mammadova

Senior Lecturer, Department of General Pedagogy
Azerbaijan State Pedagogical University, Ph.D. in Pedagogy
E-mail: e-mail: elnara_mammadova@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0002-8472-7703>

Abstract. The article examines the significance of the journal “Azerbaijan Journal of Educational Studies”, which has played a crucial role in the history of Azerbaijani pedagogical thought and in the development of educational and scientific-pedagogical discourse. The journal has occupied a leading position both in shaping independent pedagogical ideas and in studying Azerbaijani, Western, and Russian pedagogical heritage. Its contribution to the dissemination of pedagogical thought and the consolidation of rich intellectual traditions is particularly emphasized. A central focus of the article is the comprehensive analysis of the contributions of distinguished educators—Ahmad Seyidov, Mehdi Mehdizade, and Mardan Muradkhanov—whose scholarly and theoretical works published in the journal, innovative perspectives on education, and significant contributions to the development of national pedagogical thought are highlighted. As a periodical publication, the journal has consistently responded promptly and adequately to innovations in school life, fostering teachers’ creative and scholarly inquiry.

Keywords: scientific-pedagogical press, history of Azerbaijani pedagogical thought, “Azerbaijan Journal of Educational Studies”, pedagogical thinking, systematic analysis.

DOI: <https://doi.org/10.30546/2709-2488.2025.5017>

To cite this article: Mammadova E. (2025). Pedagogical content strategy of the “Azerbaijan journal of educational studies”: an analysis in the context of leading scholars’ scientific heritage. *Journal of Preschool and Primary Education*, Special issue – “Scientific-pedagogical press: in the dimension of historicity and modernity”, pp. 99-116.

Article history: received – 14.10.2025; accepted – 19.11.2025.

CC BY 4.0. Authors expressly acknowledge the authorship rights of their works and grant the journal the first publication right under the terms of the Creative Commons Attribution License International CC-BY, which allows the published work to be freely distributed to others, provided that the original authors are cited and the work is published in this journal.

“AZƏRBAYCAN MƏKTƏBİ” JURNALININ PEDAQOJİ MƏZMUN STRATEGİYASI: APARICI ALİMLƏRİN ELMİ İRSİ KONTEKSTİNDƏ TƏHLİL

Elnarə Məmmədova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
Ümumi pedaqogika kafedrasının baş müəllimi,
Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
E-mail: e-mail: elnare_mammadova@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0002-8472-7703>

Annotasiya. Məqalədə Azərbaycan pedaqoji fikir tarixində mühüm rol oynamış “Azərbaycan məktəbi” jurnalının təhsil və elmi-pedaqoji düşüncənin inkişafındakı əhəmiyyəti təhlil olunur. Jurnal, həm müstəqil pedaqoji ideyaların formalaşmasında, həm də Azərbaycan, Qərb və rus pedaqoji irsinin tədqiqində aparıcı mövqe tutmuşdur. Burada pedaqoji fikrin yayılmasında və zəngin ideyaların toplanmasında bu nəşrin rolu xüsusi vurğulanır. Məqalənin diqqət çəkən məqamlarından biri də “Azərbaycan məktəbi” jurnalının formalaşmasına və inkişafına misilsiz töhfələr vermiş görkəmli pedaqoqlar – Əhməd Seyidov, Mehdi Mehdiyev və Mərdan Muradxanovun fəaliyyətinin geniş təhlilidir. Bu pedaqoqların jurnal səhifələrindəki elmi-nəzəri yazıları, təhsil sahəsindəki yenilikçi baxışları və milli pedaqoji fikrin inkişafına verdikləri töhfələr xüsusi olaraq qeyd edilir.

Dövri mətbuat orqanı kimi jurnal məktəb həyatında baş verən yeniliklərə çevik və həssas münasibət göstərmiş, müəllimlərin yaradıcılıq axtarışlarını stimullaşdırmışdır.

Açar sözlər: elmi-pedaqoji mətbuat, Azərbaycan pedaqoji fikir tarixi, “Azərbaycan məktəbi” jurnalı, pedaqoji düşüncə, sistemli təhlil.

DOI: <https://doi.org/10.30546/2709-2488.2025.5017>

Məqaləyə istinad: Məmmədova E. (2025). “Azərbaycan məktəbi” jurnalının pedaqoji məzmun strategiyası: aparıcı alimlərin elmi irsi kontekstində təhlil. «*Məktəbəqədər və ibtidai təhsil*», Xüsusi buraxılış – “Elmi-pedaqoji mətbuat: tarixilik və müasirlik müstəvisində”, səh. 99-116.

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 14.10.2025; qəbul edilib – 19.11.2025.

CC BY 4.0. Müəlliflər açıq şəkildə öz əsərlərinin müəlliflik hüquqlarını təsdiq edir və jurnala Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) lisenziyası çərçivəsində ilk nəşr hüququnu verirlər. Bu lisenziya, əsərin bu jurnalda yayımlandığı və orijinal müəlliflərə istinad edildiyi halda, onun sərbəst şəkildə digər şəxslər tərəfindən yayılmasına icazə verir.

Giriş / Introduction

XX əsrin əvvəllərindən etibarən Azərbaycan cəmiyyətində təhsilin inkişafı məsələsi strateji prioritetlərdən birinə çevrilmişdir. Sovet hakimiyyətinin qurulmasından sonra bu sahədə ciddi islahatlar aparıldı və genişmiqyaslı savadsızlığın ləğvi, təhsilin dövlət nəzarətinə keçməsi, vahid məktəb sisteminin yaradılması, eləcə də müəllim hazırlığı işinə xüsusi önəm verilməsi təhsil siyasətinin əsas istiqamətlərini təşkil etdi. Lakin bu inkişaf prosesi, eyni zamanda ideoloji çərçivələr daxilində həyata keçirilirdi. Təhsil vasitəsilə sovet vətəndaşı yetişdirmək, sinfi şüur formalaşdırmaq və siyasi loyallığı təmin etmək məqsədi daşıyan bu model pedaqoji sahəyə də təsirsiz ötüşmədi.

Bununla belə, həmin dövr pedaqogika elminin inkişafı baxımından da mühüm mərhələ sayılır. Pedaqoji mətbuat, xüsusilə 1924-cü ildən nəşrə başlayan “Azərbaycan məktəbi” jurnalı, yalnız ideoloji vasitə kimi deyil, həm də elmi-nəzəri fikir mübadiləsi platforması kimi fəaliyyət göstərərək pedaqoji fikrin təşəkkülündə müstəsna rol oynadı. Jurnal səhifələrində dövrün tanınmış alimləri – Əhməd Seyidov, Mehdi Mehdiyev, Mərdan Muradxanov və başqaları pedaqoji nəzəriyyə və təcrübənin müxtəlif aspektlərinə toxunaraq Azərbaycanın milli təhsil sisteminin elmi əsaslarla formalaşmasına töhfə verdilər.

Problemin qoyuluşu

“Azərbaycan məktəbi” jurnalı Azərbaycan pedaqoji fikrinin inkişafında və təhsil sisteminin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Jurnalın fəaliyyətinin, pedaqoji ideyaların formalaşmasında və inkişafında oynadığı rolu əhatəli şəkildə təhlil edən, elmi-nəzəri əhəmiyyətini, xüsusən də müasir dövrdəki mövqeyini müəyyənləşdirən sistemli və fundamental tədqiqatlara ehtiyac duyulur.

Əsas tədqiqat problemi “Azərbaycan məktəbi” jurnalının nəşr olunduğu dövrdən bu günə qədər Azərbaycan pedaqoji fikir tarixinin inkişafında və milli təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsində oynadığı rolu və əhəmiyyətini, eləcə də onun məzmun təhlilini aparmaqla gələcək inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirməkdir.

Əsas problemdən çıxış edərək, tədqiqat aşağıdakı suallara cavab axtarır:

- “Azərbaycan məktəbi” jurnalı hansı dövrlərdə Azərbaycan pedaqoji fikrinin əsas istiqamətlərini müəyyən etmişdir?
- Jurnalın səhifələrində nəşr olunan məqalələr təhsilin hansı aktual problemlərini əks etdirmiş və onların həllinə necə töhfə vermişdir?
- Müasir dövrdə jurnalın elmi-nəzəri, təhsil sahəsindəki yenilikləri tədqiq və təbliğ etmək funksiyası hansı səviyyədədir?

Tədqiqat metodları

Məqalədə qoyulmuş problemlərin həlli və tədqiqat suallarına cavab tapılması üçün aşağıdakı keyfiyyət və kəmiyyət metodlarının sintezindən istifadə edilmişdir:

- **Tarixi təhlil.** Nəşrə başladığı dövrdən jurnalın fəaliyyəti xronoloji ardıcılıqla öyrənilmiş, müxtəlif tarixi mərhələlərdəki pedaqoji ideyalar, mövzu və müəllif dəyişmələri müəyyənləşdirilərək aşkarlanmışdır.
- **Məzmun təhlili.** Jurnalın seçilmiş dövrlərdəki buraxılışlarında məqalələr mövzu, problem, yanaşma və müəllif heyəti baxımından sistemli şəkildə təhlil edilmişdir (Bu metod, pedaqoji fikrin əsas axınlarını və aktual problemləri müəyyən etməyə imkan verir).
- **Müqayisəli təhlil.** “Azərbaycan məktəbi” jurnalının fəaliyyəti və məzmununun digər yerli və xarici pedaqoji nəşrlərlə müqayisəli təhlili həyata keçirilmiş, onun spesifik xüsusiyyətləri və beynəlxalq pedaqoji fikirlə inteqrasiya səviyyəsi müəyyənləşdirilmişdir.
- **Sənədlərin öyrənilməsi.** Jurnalın redaksiya heyətinin sənədləri, təhsil nazirliyinin qərarları və məqalələrdə istinad edilən ədəbiyyat dərinədən araşdırılmışdır.

Bu metodların tətbiqi “Azərbaycan məktəbi” jurnalının Azərbaycan təhsil tarixindəki roluna dair hərtərəfli və obyektiv bir mənzərə əldə etmək məqsədi daşıyır.

Əsas hissə / Main part

Pedaqoji jurnalistikanın inkişaf tarixi

“Azərbaycan məktəbi” jurnalı işıq üzü görmüş bir çox pedaqoji jurnallarımız kimi pedaqoji fikrin inkişafına müəyyən təsirlər göstərmişdir. İlk pedaqoji jurnallarımız “Dəbistan” (1906–1907), “Rəhbər” (1906–1907), “Məktəb” (1911–1920) XX əsrin əvvəllərində fəaliyyətə başlamışdır. Azərbaycanda pedaqoji fikrin formalaşmasına aparan yolun başlanğıcı XIX əsrə təsadüf etsə də, A.Bakıxanov, M.F.Axundov, H.Zərdabi, S.Ə.Şirvani, F.Köçərli, N.Nərimanov, C.Məmmədquluzadə kimi mütəfəkkirlərimizin bu yolda ardıcıl səylərinə baxmayaraq, həmin dövrdə elmi-pedaqoji jurnal nəşrinə icazə verilməmişdir. Ehtimal olunur ki, rus mədəniyyətinə bələd olan maarifçilərimiz XIX əsrdə Rusiyada nəşr edilən “Uchitel” (1864–1870), “Pedagogicheskiy sbornik” (1864), “Yasnaya Polyana” (1861–1862) və digər pedaqoji jurnallarda dərc edilən təlim-tərbiyə məsələlərinə dair fikirlərlə tanış olmuşlar. Azərbaycan maarifçiləri, xüsusilə K.D.Uşinskinin pedaqoji irsinə daha çox diqqət yetirmiş, S.M.Qənizadə, A.O.Çernyayevski, R.Əfəndiyev, F.Köçərli, N.Nərimanov

görməli pedaqoqun irsindən, onun dərsliklərindən və ideyalarından geniş şəkildə faydalanmışlar. 1907-ci ildə nəşr olunan müəllim və tələbələrin həyatına, məktəb ideyalarının təbliğinə həsr edilmiş “Shkola i zhizn” (“Məktəb və həyat”) jurnalı da pedaqoji fikrin və xalqın maarifçiliyinin inkişafında mühüm rol oynamışdır [“Azərbaycan məktəbi”, 1986]. 1920-ci ildən sonra Azərbaycanda yaranan pedaqoji mətbuatın qarşısında yeni yaranmış ictimai-siyasi şəraitin tələblərinə xidmət məqsədi qoyulmuşdur. “Xalq maarifi” (1920), “Maarif və mədəniyyət” (1923), “Maarif işçisi” (1924), “Xalq müəllimi” (1924) jurnalları pedaqoji mətbu orqan kimi bu sahədə işlər görmüşlər. Lakin həmin jurnalların bir qismi dövrün çətin şəraitinə və zamanın tələbinə tab gətirə bilmədiyi üçün nəşri dayandırılmış, bəziləri isə, fəaliyyət istiqamətlərini dəyişdirmişdir. Bununla belə, pedaqoji mətbuatın zəruriliyi gündəmdən düşməmiş və nəticədə, “Azərbaycan məktəbi” jurnalının ilk nömrəsi “Yeni məktəb” adı ilə 1924-cü ildə nəşrə başlamış və 1930-cu ilə qədər fəaliyyət göstərmişdir. “Yeni məktəb” jurnalı ilk nömrəsində öz məqsədini belə bəyan etmişdir: “Yeni məktəb”də bizim bütün maarif ocaqlarının, ali və ibtidai məktəblərimizin bütün həyatı əks edilməlidir, məcmuə hər bir pedaqoqun yaxın yardımçısı olmalıdır”. “Yeni məktəb” “Bir yandan böyük mürəbbiləri, mütəxəssis müəllimləri tanımaq, bir yandan da tərbiyə tariximizdə böyük işlər görən, ciddi çalışmış, yeni pedaqoq və müəllimlərin çalışma üsullarını öyrənmək, onların yaratdıqları yenilikləri göstərmək və onların zəhmətini geniş müəllimlik kütləmizə nüsxə olaraq təqdim edə bilmək üçündür” [Quliyev, M., 1924].

1930–1941-ci illərdə “Yeni məktəb” jurnalını əvəz edən “Müəllimə kömək” nəşri pedaqoji fikrin inkişafına mühüm töhfələr verdi. İki illik fasilədən sonra isə “Azərbaycan məktəbi” jurnalı oxucularının görüşünə gəldi və 1943-cü ildən fəaliyyətə başlayaraq bu gün də öz işini davam etdirir. Jurnal sonrakı illərdə də öz funksiyasını yüksək peşəkarlıqla yerinə yetirərək müəllimlərə nəzəri, metodik və praktik cəhətdən faydalı materiallar təqdim etmişdir. “Azərbaycan məktəbi” öz sələfləri ilə müqayisədə daha çox inkişaf edərək pedaqoji biliklərin, tədqiqatların və elmi diskussiyaların aparıldığı əsas mərkəzə çevrilmişdir. Təsadüfi deyildir ki, “Uchitelskaya qazeta” nəşrində belə qeyd edilirdi: “Azərbaycan məktəbi” jurnalı pedaqoji nəşrlər sırasında layiqli yer tutur. Eləcə də “Narodnoye obrazovaniye” yazırdı ki, “Azərbaycan məktəbi” şərəfli yol keçmişdir. Mərkəzi mətbu orqanlarında müxtəlif illərdə “Azərbaycan məktəbi”nin səhifələrində dərc olunan materiallar haqqında dəfələrlə müsbət fikirlər qeyd edilmişdir. Azərbaycan maarifinin, təlimin problemlərini əks etdirmək, onların həlli üçün böyük pedaqoq-alimlərin elm və maarifçi ideyalarını Azərbaycan pedaqoji ictimaiyyətinə çatdırmaq kimi şərəfli missiya məhz “Azərbaycan məktəbi” jurnalına nəsis olmuşdur. Akad. M.İbrahimov “Azərbaycan məktəbi” jurnalını

“idrak və ədəb çırağı”, prof. Z.Qaralov “Azərbaycan maarifinin güzgüsü”, prof. N.Kazımov “məktəb və xalq maarifinin inkişafını işıqlandıran bir məşəl” adlandırmışdır [Rüstəmov, F., 2016].

“Azərbaycan məktəbi”nin sələfləri hesab edilən “Yeni məktəb” və “Müəllimə kömək” jurnalları məzmun və mahiyyət etibarilə elmi-pedaqoji jurnallar olmuş, hər iki jurnal Azərbaycan müəllimlərinə xidmət edən xüsusi pedaqoji mətbu orqan kimi fəaliyyət göstərmişlər. Bu jurnallarda pedaqoji fikir tariximizin inkişaf mərhələlərinə, Azərbaycanda pedaqoji düşüncənin, məktəb və təhsilin inkişaf tarixinə, klassik, dünya və mütərəqqi rus pedaqoji irsinin təbliğinə geniş yer verilmişdir.

Jurnalda bu istiqamətlərdə çap olunan məqalələr klassik pedaqoji irsin səciyyəvi əhəmiyyət kəsb edən nümunələri pedaqogika sahəsində ilk addımlar atan tədqiqatçıların yetişməsinə yardımçı olmuşdur. Belə məqalələrin dərc edilməsi ilə “Azərbaycan məktəbi” jurnalı Azərbaycan pedaqoji fikrinin mərkəzinə, pedaqogika sahəsində qabaqcıl ideyaların təbliğatçısına çevrilmişdir. Beləliklə, bu aspektdə müxtəlif sahələri əhatə edən məqalələr pedaqoji fikrin yeni elmi materiallarını aşkara çıxarır, gənc tədqiqatçıların istinad etdiyi etibarlı mənbələr kimi tanınırdı. Jurnalın səkkiz əlavəsində Azərbaycan pedaqoji fikrinə dair elə məqalələr toplanmışdır ki, onlar nəinki bu gün, eyni zamanda gələcək zaman üçün də son dərəcə əhəmiyyətlidir. Bu məqalələrdə tərbiyə prosesinə kompleks yanaşma, təlim-tərbiyə metodlarının həyatın tələblərinə uyğunlaşdırılması kimi aktual məsələlər öz əksini tapmışdır. Azərbaycanın təcrübəli pedaqoqlarının yaxından iştirakı ilə jurnalın elmi-nəzəri səviyyəsi ildən-ilə yüksəlmiş, ən qabaqcıl təhsil işçiləri onun ətrafında toplanmışdır [Məmmədova, E., 2022].

Qeyd etmək olar ki, “Azərbaycan məktəbi” jurnalı nəşr olunana qədər Azərbaycan xalqının pedaqoji fikir tarixinin öyrənilməsinə çox az diqqət yetirilmişdir. Bu problemin tədqiqinə həsr olunmuş ayrı-ayrı işlərdə, əsasən, N.Gəncəvi, M.Füzuli, M.F.Axundzadə, H.Zərdabi, S.Ə.Şirvani, M.Ə.Sabir və digər mütəfəkkirlərin pedaqoji ideya və konsepsiyalarının araşdırılması yer alır. “Azərbaycan məktəbi” jurnalının materialları əsasında aparılmış bu tədqiqatlar, görkəmli maarifçilərin tərbiyə, təhsil və öyrənmə ilə bağlı fikirlərini sistemləşdirməyə yönəlmiş ilk cəhd kimi qiymətləndirilə bilər. Şübhəsiz ki, görkəmli alimlərimiz Azərbaycanın pedaqogika tarixi və pedaqoji fikrinin öyrənilməsinə, nəhayət pedaqogika elminin milli müstəvidə inkişafına mühüm töhfələr vermişlər [Seyidov, Ə., 1967].

Dövrünün görkəmli pedaqoq alimləri və onların töhfələri

Professor Ə.Seyidov, akad. M.Mehdizadə, prof. M. Muradxanov və digər alimlərin əsərləri böyük elmi dəyərə malikdir. Onların elmi işləri pedaqoji elmin inkişafına güclü təsir göstərmiş və məktəb təcrübəsini zənginləşdirmişdir.

1930-cu ilə qədər Azərbaycanda pedaqoji elmlər üzrə yüksək ixtisaslı mütəxəssislər hazırlayan müəssisə yox idi. 1931-ci ildə, ilk dəfə pedaqogika üzrə aspirantlar hazırlanmağa başlandı. Akad. M.Mehdizadə və prof. Ə.Seyidov da pedaqogika üzrə ilk aspirantlar sırasında yer almış, həmin dövrlərdə “Azərbaycan məktəbi” ilə müntəzəm əlaqə saxlamışlar. Maarif və pedaqoji fikrin inkişafına dair dissertasiyaların yazılması da bu dövrə təsadüf edir [Məmmədova, E., 2024].

30-cu illərin əvvəllərində Azərbaycanın aparıcı pedaqoq-alimləri bu məcmuədə ardıcıl çıxışlar edərək, Azərbaycan pedaqoji fikrinin yeni istiqamətdə inkişafına xidmət edən məqalələr yazır, jurnalın pedaqoji profilini olmasını təmin edirlər. Bu məqalələr vasitəsilə müəlliflər müəllimlərin təhsil haqqında təsəvvürlərini genişləndirir, həmçinin təlimin aktiv metodlarının tətbiq mexanizmlərini izah edir, müəllimlərin pedaqoji-psixoloji hazırlığının təkmilləşdirilməsinə, onların yaradıcılıq imkanlarının artırılmasına kömək edirdilər. Məlumdur ki, XX əsrin ortalarına yaxın dövrdə pedaqoji mətbuat Azərbaycanda da təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsinə müsbət təsir göstərən təsirli amillərdən biri olmuşdur.

İlk dəfə “Azərbaycan məktəbi”ndə pedaqoji fikrimizin öyrənilməsinə təşəbbüs göstərildi və bunlar da gələcək tədqiqatlar və araşdırmalar üçün zəmin hazırladı.

Əhməd Seyidov Azərbaycanın ilk pedaqoji elmlər namizədi, Zaqafqaziyanın ilk pedaqoji elmlər doktorudur. Onun milli pedaqoji fikrin tədqiqinə dair araşdırmaları bu istiqamətdə yeni dissertasiyaların müdafiəsinə yol açdı. Ə.Seyidovun “Abbasqulu ağa Bakıxanovun pedaqoji görüşləri” adlı namizədlik, “XIX əsrdə Azərbaycanda pedaqoji fikrin əsas nümayəndələri” mövzusunda doktorluq dissertasiyasında Azərbaycan mütəfəkkirlərindən A.Bakıxanov, M.F.Axundov, M.Ş.Vazeh, S.Ə.Şirvani, H.Zərdabi, M.Füzuli, F.B.Köçərli, M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə haqqında mötəbər tədqiqatlara dair məqalələri də məhz bu jurnalda dərc olunmuşdur. Ə.Seyidov yaradıcılığının ilk illərində Azərbaycan pedaqoji fikir tarixinin tədqiqində görkəmli nəzəriyyəçi kimi ən mürəkkəb tarixi-pedaqoji problemlər haqqında ümumiləşdirici fikirlər söyləmiş, Azərbaycan pedaqoji fikrinin keçmiş SSRİ miqyasında nüfuz qazanmasına əsas vermiş və onun təbliğinə səylə çalışmışdır [Əhmədov, H., 1988].

1930-cu illərdə “Azərbaycan məktəbi” jurnalı ilə 1920-ci ilə qədər maarifçilik yolunu keçmiş ziyalılarla (A.Şaiq, S.M.Qənizadə) yanaşı, yeni qüvvələr (M.Quliyev, P.Qasimov, A.O.Makovelski, B.B.Komarovski, M.Rəhimli, A.Hacızadə, N.M.Maqarık, S.Xəlilov, V.Mustafayev, A.Hüseynov, F.Qasımzadə), sonrakı dövrlərdə tanınmış istedadlı gənclər (A.Y.Seyidov, M.M.Mehdizadə, M.Muradxanov və başqaları) əməkdaşlıq etmişlər. Ümumiyyətlə, bu ziyalılar pedaqoji elmlərin əsas daşıyıcısı kimi jurnalın əsas müəlliflərindən olmuşlar. Pedaqoji elmlərlə əlaqədar olan tədqiqatların nəticələri, əsasən, bu jurnalda çap

edilirdi [Rüstəmov, F., 2016].

“Azərbaycan məktəbi”ndə çap olunan belə məqalələrdə Azərbaycan pedaqoji fikrinin inkişaf yoluna nəzər salan prof. Ə.Seyidov qeyd edirdi ki, Nizamidən başlayaraq C.Məmmədquluzadəyə, Sabirə qədər olan dövrə aid pedaqoji fikirlərin dərinədən öyrənilməsi işinə XX əsrin 20-ci illərindən sonra başlanmışdır. Müəllif onu da əlavə edirdi ki, Azərbaycanın pedaqoji fikir tarixini, mütərəqqi və maarifpərvər şəxslərin təlim-tərbiyə haqqındakı görüşlərini öyrənmək pedaqoji elmimizin qarşısında duran mühüm vəzifələrdəndir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan pedaqoji fikrinin inkişaf tarixində özünəməxsus yeri və mühüm xidmətləri olan professor Ə.Seyidovun elmi-pedaqoji fikirlərinin təbliğində “Azərbaycan məktəbi” jurnalı əsas pedaqoji orqanlardan biri kimi çıxış etmişdir. Onun araşdırmaları 40 il ərzində məhz bu jurnalda çap olunmuşdur.

Azərbaycan pedaqoji elminin inkişafında mühüm rol oynamış görkəmli alim, pedaqoji elmlər doktoru və əməkdar elm xadimi Əhməd Yusif oğlu Seyidov (1882–1977) 1930-cu ildə Azərbaycan Dövlət Universitetini bitirdikdən sonra Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda (ADPI) pedaqogika kafedrasında çalışmış və 40 ildən artıq müddətdə bu kafedraya rəhbərlik etmişdir. Ə.Seyidov, 1939-cu ildə “Abbasqulu ağa Bakıxanovun pedaqoji görüşləri” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edərək, Azərbaycanın pedaqoji fikir tarixində ilk mükəmməl elmi tədqiqat işini təqdim etmişdir [Rüstəmov, F., 1998].

Pedaqoji ideyaları və elmi fəaliyyəti:

- **Milli pedaqoji irsin tədqiqi.** Ə.Seyidov Azərbaycan maarifçiləri və mütəfəkkirləri — A.Bakıxanov, M.F.Axundov, M.Ş.Vazeh, S.Ə.Şirvani, H.Zərdabi, M.Füzuli, F.Köçərli, M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə və başqalarının pedaqoji görüşlərini araşdıraraq, milli-mənəvi dəyərlərin təhsildə əhəmiyyətini vurğulamışdır və əsərləri ilk dəfə “Azərbaycan məktəbi” jurnalında dərc edilmişdir.
- **Pedaqogika tarixi və nəzəriyyəsi.** O, pedaqogikanın tarixi, nəzəri aspektlərini tədqiq etmiş, bu sahədə 100-dən artıq əsər və məqalə yazmışdır. Onun “Pedaqogika tarixi” dərslisi, Avropa, Qərb, Şərq və Rusiya pedaqoji fikir tarixini əhatə etməklə yanaşı, Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixini də geniş şəkildə təqdim edir.
- **Elmi kadrların yetişdirilməsi.** Ə.Seyidov, elmi rəhbər kimi 100-dən artıq elmlər namizədi və doktorunun yetişməsində mühüm rol oynamışdır. Onun yetirmələri sırasında akademik Hüseyn Əhmədov və professor, əməkdar elm xadimi Nurəddin Kazımov da vardır.
- **Pedaqoji fikrin yayılması.** Ə.Seyidovun elmi-pedaqoji fikirlərinin təbliğində “Azərbaycan məktəbi” jurnalı mərkəzi yerlərdən birini tutur. Onun ən yaxşı

araşdırmaları məhz bu jurnalda çap olunmuşdur.

Əsas əsərləri. “Pedaqogika tarixi” dərslində Avropa, Qərb, Şərq və Rusiya pedaqoji fikir tarixi ilə yanaşı, Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi də geniş şəkildə təqdim olunur.

Ə.Seyidovun namizədlik dissertasiyası olan “Abbasqulu ağa Bakıxanovun pedaqoji görüşləri” əsəri Azərbaycanın pedaqoji fikir tarixində ilk mükəmməl elmi tədqiqat işi kimi qiymətləndirilir.

Əhməd Seyidovun tədqiqat obyekti kimi Abbasqulu ağa Bakıxanovu seçməsi heç də təsadüfi deyildi. XIX əsrin çox mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitində A.Bakıxanov Qərb və Şərq mədəniyyətinin mahiyyətinə bələd olan, yeniliklərə açıq ziyalı kimi tanınırdı. O, geniş mütaliəsi sayəsində dərin elmi-fəlsəfi biliklərə yiyələnmiş və bu biliklərə dərinlən bələd olmuş mütəfəkkirlərdən idi. O dövr üçün çətin hesab edilən problemləri A.Bakıxanov bir neçə dil bilməsi sayəsində xalqının mənafeyi nöqtəyi-nəzərindən izah etməyə təşəbbüs göstərmişdi. Gənclik illərində kitablardan oxuduğu Avropa ilə real Avropa arasındakı fərqi görür və daha düzgün nəticələr çıxara bilirdi. Müasirləri M.F.Axundov və Mirzə Kazımbəydən fərqli olaraq o, qurtuluş yolunu islam dinində, müsəlmanlıqda, ümumiyyətlə, Şərq mədəniyyətində görürdü. A.Bakıxanov öz soykökündən heç vaxt ayrı düşmək niyyətində olmamışdır. Bütün fəaliyyəti təsdiq edir ki, o, Avropa əxlaqını, Avropa mədəniyyətini olduğu kimi qəbul etmirdi. Filosof kimi yaxşı anlayırdı ki, yeni dövrdə Avropada meydana çıxan əxlaqi dəyərlərdə, insan və qadın azadlığına, sevgi-məhəbbət münasibətlərində və ümumilikdə, insanların həyat tərzində təbiilikdən çox sünilik üstünlük təşkil edir. Bütün bunlar onun düşüncəsində belə bir qənaət formalaşırdı: “Şərq mədəniyyətinin dəyərləri itirilməməli, əksinə, yenidən dirçəldilməli, islam qayda-qanunları öz layiqli yerini tutmalıdır”. Onun fikrincə, islam dünyası yalnız dini deyil, dünyəvi elmləri də əxz etməklə əvvəlki əzəmətini bərpa edə bilər. Böyük filosof əmin idi ki, Qərb mədəniyyətini olduğu kimi islam ölkələrinə tətbiq etmək mümkün deyil, çünki bu mədəniyyətin kökü və mahiyyəti İslam-Şərq mədəniyyəti ilə uzlaşmır. Lakin bu fikir heç də Bakıxanovun Qərb mədəniyyətinin müsbət cəhətlərini görmədiyi anlamına gəlmir. O, məsələyə daha geniş müstəvidə yanaşır, milli özünəməxsusluğu unutmadan müsəlmanları Qərb mədəniyyətinə daha həssas olmağa çağırırdı.

Mehdi Mehdiyadə Azərbaycan təhsil sisteminin inkişafında və pedaqoji fikrin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Onun didaktik konsepsiyası, dərş nəzəriyyəsi və təlim-tərbiyə məsələlərinə dair fikirləri “Azərbaycan məktəbi” jurnalında geniş şəkildə əks olunmuşdur. Mehdiyadə təhsil prosesində şəxsiyyətin inkişafını, təhsilin fasiləsizliyini və milli dəyərlərin qorunmasını ön planda tutmuşdur. Onun rəhbərliyi və fəaliyyəti dövründə jurnal pedaqoji yeniliklərin və

elmi-pedaqoji fikirlərin yayılmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Akademik Mehdi Mehdizadə (1903–1984) Azərbaycan pedaqogikasının inkişafında xidmətləri olan görkəmli alim, pedaqoji elmlər doktoru və ictimai-siyasi xadimdir. Onun pedaqoji ideyaları və elmi fəaliyyəti təhsilin təşkili, təlim-tərbiyə prosesi və pedaqoji fikrin inkişafı sahələrində dərin izlər buraxmışdır.

Pedaqoji ideyaları və elmi fəaliyyəti:

- **Təlim və tərbiyə prosesi.** M.Mehdizadə təlim-tərbiyə prosesinin elmi əsaslarla qurulmasının vacibliyini vurğulayırdı. O, təhsilin məzmununun və təlim metodlarının təkmilləşdirilməsi, dərs prosesinin səmərəliliyinin artırılması və məktəbli şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafı məsələlərinə xüsusi diqqət yetirmişdir. Bu sahədəki araşdırmaları pedaqoji ictimaiyyət tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.
- **Milli pedaqoji irsin tədqiqi.** M.Mehdizadə Azərbaycan pedaqoji fikir tarixinin öyrənilməsinə böyük önəm vermiş, milli-mənəvi dəyərlərin təhsildə əhəmiyyətini vurğulamış, müstəqil olaraq Şərq pedaqogikasına tez-tez müraciət etmiş və bu sahədə dəyərli tədqiqatlar aparmışdır.
- **Elmi kadrların yetişdirilməsi.** M.Mehdizadə elmi rəhbər kimi bir çox elmlər namizədi və doktorunun yetişməsində mühüm rol oynamışdır. Onun yetirmələri sırasında tanınmış alimlər və pedaqoqlar yer alır.
- **Təhsil idarəçiliyi və islahatlar.** Görkəmli alim təhsil idarəçiliyində inzibati-amirlik üslubunun əleyhinə çıxaraq, elmi-metodik əsaslarla idarəetməyə üstünlük verirdi. Onun bu istiqamətdəki fikirləri və təklifləri təhsil sistemində islahatların həyata keçirilməsində mühüm rol oynamışdır.

Əsas əsərləri. “Pedaqogika” (1941) dərslisi pedaqogikanın əsasları və təlim-tərbiyə prosesinin təşkili məsələlərini əhatə edir.

“Məktəb və məktəbli şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafı” adlı əsərində məktəblilərin şəxsiyyətinin inkişafı və təlim-tərbiyə prosesinin səmərəliliyi məsələləri araşdırılır.

“Azərbaycanda məktəb təhsilinin və pedaqogikanın inkişafı” kitabında Azərbaycan təhsil sisteminin inkişaf mərhələləri və pedaqoji fikrin formalaşması məsələləri təhlil olunur.

İdarəetmə elmi yetişməkdə olan nəslin təlim-tərbiyəsi sahəsində kəmiyyət və keyfiyyətə əsaslı irəliləyişləri, bütün təlim-tərbiyə müəssisələrinə, o cümlədən məktəbəqədər və məktəbdənkənar uşaq tərbiyə ocaqlarına rəhbərliyi və onların idarə olunmasının təkmilləşdirilməsini tələb edir. Müasir mərhələdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi strategiyası elmi-texniki tərəqqi əsasında istehsalın təkmilləşdirilməsini zəruriləşdirir. Çünki iqtisadiyyatın inkişafına, onun səmərəliliyinin yüksəlməsinə, bilavasitə kadrların savad səviyyəsi təsir göstərir.

Pedaqoji ədəbiyyatda idarəetməyə bir sıra təriflər verilmişdir. 70-ci illərdə “Sovetskaya pedaqogika” jurnalında deyilirdi: “Dövləti idarəetmə idarəedici-sərəncamverici bütün qanuni dövlət orqanlarının fəaliyyətidir” yaxud “Dövlət idarə orqanlarının təsərrüfat və ictimai-mədəni quruculuq işlərinə rəhbərlik fəaliyyətinə icraedici və sərəncamverici fəaliyyət deyilir. Daha münasib tərifdə isə: “İdarəetmə-qarşıya qoyulmuş məqsədə insanların birgə fəaliyyəti prosesində nail olmağı təşkil edən təşkilati funksiyaların həyata keçirilməsidir” və ya “İdarəetmə-məqsədəyönəldilmiş təşkilədici fəaliyyətdir, yəni insanların birgə əmək və birgə yaşayışlarını təmin edən ənənələrin yaradılması və ya dəyişdirilməsi üzrə fəaliyyətdir” [Mehdizadə, M., 1976].

İdarəetməyə dair digər təriflər də irəli sürülürdü. Azərbaycanın görkəmli pedaqoqu, akad. M.Mehdizadə əldə olan materialları təhlil və şərh etdikdən sonra idarəetməyə dair bir sıra təkliflər verməyi də düzgün hesab etmişdir.

Görkəmli sovet alimlərinin idarəetməyə dair məqalələrində idarəetmənin müxtəlif aspektlərinə toxunulmuşdur. Akademik M.Mehdizadə isə birbaşa məsələnin mahiyyətindən başlamış və onu zamanın ruhundan pedaqogika elminin əsasını təşkil edən məsələlərlə bağlı izah etmişdir. Akademik M.Mehdizadəyə görə, təlim metodu müəllim və şagirdlərin qarşılıqlı fəaliyyət qaydaları sistemidir və müxtəlif vasitələrdən istifadə etməklə təlim prosesində didaktik vəzifələrin həllinə xidmət edir.

Müəllif onu da etiraf etmişdir ki, təlim metoduna verilən bu təriflər, ilk növbədə, M.N.Skatkinə və professor İ.Y.Lernerə mənsubdur.

Bu problemlərin içərisində elmi idarəetmə metodu daha aktual görünür. Təsədüfi deyildir ki, akad. M.Mehdizadənin idarəetməyə dair “Sovetskaya pedaqogika” jurnalında çap olunan aktual məzmunlu məqaləsi digər respublikalarda rezonans doğurmuşdur. Müttəfiq respublikalar arasındakı qarşılıqlı əlaqələr imkan verirdi ki, pedaqoqlarımız öz tədqiqatlarının nəticələrini nəinki kitab və məqalələr şəklində, habelə mühazirə və məruzələr vasitəsilə geniş təbliğ etsinlər. Onların bir çoxları öz axtarışlarının nəticələrinə dair müxtəlif şəhərlərdə keçirilən elmi sessiya və konfranslarda elmi nailiyyətlərini yazılı şəkildə təqdim etmişlər. Məsələn, bu məqsədlə M.Mehdizadə Moskvada, Ə.Seyidov Kiyevdə, Muradxanov İrəvanda aktual pedaqoji mövzular haqqında məruzələr oxumuşlar.

Maarif sistemində elmi idarəetmə metodunun qoyuluşunda müəllimin və digər maarif işçilərinin elmi-pedaqoji səviyyəsinin yüksəldilməsi, tədqiqat işlərinin nəticələrinin təbliği və pedaqoji fikrin inkişafında qarşıya çıxan problemlərin yeni yolları axtarılır, idarəetmə metodları ilə aktuallaşdırılması, elmi dərəcələrə yüksəldilməsi meydana çıxır. Bütün bunlar isə, Azərbaycanda pedaqoji elmin geniş vüsət almasına, onun inkişafına xüsusi qayğı və diqqətin göstərilməsinə

imkan verirdi. Bütün bunlar, əsasən, idarəetmənin səmərəli təşkili ilə bağlı və ondan asılı şəkildə formalaşırdı. Maarif sistemində elmi idarəetməyə dair bir sıra təriflər verilmişdir. Aydın məsələdir ki, təhsil sisteminin, daha geniş mənada isə bütünlükdə, maarifin intensiv inkişafı və onun köklü şəkildə yaxşılaşdırılması, ilk növbədə, idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədardır. Hər şeydən əvvəl müasir elmdə idarəetmənin üç əsas növü xatırlananda, ilk növbədə, insanlar birliyinin idarə olunmasının əsasını təşkil edən ictimai idarəetmə yada düşür. Qeyd etməliyik ki, idarəetmənin bu növünə dair pedaqogikada müxtəlif yanaşmalar mövcud olmuş və hər bir yanaşmada özünəməxsus uyğunluq və qanunauyğunluqlar müşahidə edilmişdir. Məsələn, idarəetməyə dair aşağıdakı fərqli fikirlər səsləndirilib: “Dövləti idarəetməyə sərəncamverici fəaliyyət deyilir”. Başqa sözlə: “İdarəetmə qarşıya qoyulmuş məqsədə insanların birgə fəaliyyəti prosesində nail olmasını təmin edən təşkilati funksiyaların həyata keçirilməsidir”. Həmçinin belə bir yanaşma da mövcuddur: “İdarəetmə məqsədəyönəldilmiş təşkiləddir, yəni insanların birgə əmək və birgə yaşayışlarını təmin edən əlaqələrin yaradıcısı və ya dəyişdirilməsi üzrə fəaliyyətidir” [“Azərbaycan məktəbi”, 1976].

Mərdan Muradxanov (1909–1979) Azərbaycan pedaqogikasının inkişafında mühüm rol oynamış görkəmli alim, pedaqoji elmlər doktoru və Əməkdar elm xadimidir. Onun pedaqoji ideyaları və elmi fəaliyyəti təhsilin təşkili, təlim-təربiyə prosesi və pedaqoji fikrin inkişafı sahələrində dərin izlər buraxmışdır.

Pedaqoji ideyaları və elmi fəaliyyəti

1. Təlim prinsiplərinin sistemləşdirilməsi:

Mərdan Muradxanov təlim prosesinin səmərəliliyini artırmaq məqsədilə təlim prinsiplərini sistemləşdirərək aşağıdakı kimi qruplaşdırmışdır:

- əyanilik prinsipi;
- şüurluluq və fəallıq prinsipi;
- sistematiklik prinsipi;
- biliklərin möhkəmləndirilməsi prinsipi;
- münasiblik prinsipi.

Bu prinsiplər M.Mehdizadənin təlim prinsipləri ilə oxşarlıq təşkil etsə də, M.Muradxanov bəzi fərqliliklərə də yer vermişdir. Məsələn, o, biliklərin möhkəmləndirilməsini ayrıca prinsip kimi təqdim etmiş, təlimin təربiyəvi xarakterini isə prinsip kimi ayrıca qeyd etməmişdir.

2. Müstəqil öyrənmə bacarıqlarının inkişafı

M.Muradxanov şagirdlərdə müstəqil öyrənmə bacarıqlarının inkişafını təhsilin əsas məqsədlərindən biri kimi qiymətləndirmişdir. O, şagirdlərdə müşahidə, təhlil və müqayisə aparmaq kimi bacarıqları inkişaf etdirməklə, onların öz üzərlərində

işləmə və biliklərini artırma imkanlarını genişləndirməyi tövsiyə etmişdir.

3. Pedaqoji ədəbiyyatın inkişafına töhfələri

M.Muradxanovun redaktorluğu və rəhbərliyi ilə hazırlanan “Pedaqogika” dərs vəsaiti (1964) 30 ildən artıq müddətdə respublikanın ali pedaqoji və orta ixtisas məktəblərində istifadə olunmuşdur.

Əsas əsərləri. “A.S.Makarenkonun pedaqoji irsi və ondan Azərbaycanda istifadə edilməsi təcrübələri” (1965) “Ailədə uşağın əmək tərbiyəsi” (1952), “50 sual – 50 cavab” (1981) adlı əsərlərində M.Muradxanov ailədə tərbiyə, əmək tərbiyəsi və pedaqoji irsin tətbiqi kimi mövzuları əhatə etmişdir.

“Azərbaycan məktəbi” jurnalı ilə əməkdaşlığı

Azərbaycan pedaqoji fikir tarixinin araşdırılmasında elə tədqiqatçı alimlər var ki, onların fəaliyyəti çoxcəhətlidir. Belə alimlərdən biri də pedaqoji elmlər doktoru, prof.Mərdan Muradxanovdur. O, respublikamızda pedaqogika elminin əsas yaradıcılarından biri kimi qəbul olunur. Zəngin pedaqoji irsi, ensiklopedik xarakter daşıyan əsərləri, orijinal fikirləri ilə Azərbaycan pedaqoji fikrinin inkişafı tarixində özünəməxsus yer tutan Mərdan Muradxanovun həyatında “Azərbaycan məktəbi” jurnalı xüsusi yer tutur. O, bu jurnaldakı fəaliyyəti ilə şərəfli bir yol keçmişdir. “Azərbaycan məktəbi” jurnalının öz nüfuzunu, səviyyəsini, klassik pedaqoji irsinin qorunmasında, saxlanılmasında və daha da inkişaf etdirilməsində M.Muradxanovun danılmaz xidmətləri vardır [Rüstəmov, F., 1999]. O, özünün çoxsaylı yazıları ilə, ciddi elmi-pedaqoji əsərləri ilə jurnalın pedaqoji mətbuat tarixində öndə gedən jurnallar sırasına, keçmiş SSRİ-də sayılıb-seçilən mətbu orqan olmasına kömək etmişdir. Elmi tədqiqatının əhatə dairəsi geniş olan alim klassik dünya pedaqogikasının, həmçinin müasirlərinin mütərəqqi fikir və ideyalarına laqeyd qalmamış, gərgin və səmərəli əməyi ilə Azərbaycanda pedaqoji fikrin formalaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərmiş, pedaqogika elminin inkişafına öz töhfələrini vermişdir. Azərbaycan pedaqoji fikrinin aparıcı simalarından biri olan Mərdan Muradxanlı öz missiyasını ləyaqətlə başa vurmuşdur. Hələ ötən əsrin 40-cı illərində “Nizaminin pedaqoji görüşləri” adlı namizədlik dissertasiyası ilə pedaqoji elmin zirvələrinə doğru addımlamaqda olan Şərq mütəfəkkirlərinin pedaqoji irsini təfəkkür süzgəcindən keçirmiş, bu sahədə tədqiqat aparənların çağırışlarına yeni istiqamət vermişdir. O, Qərb və Şərq pedaqoji fikrinin tədqiqinə ciddi əhəmiyyət vermiş, dərin elmi-pedaqoji araşdırmaları ilə gənclərin bu sahəyə meyillənməsinə maraq oyatmışdır. Görkəmli alim məhsuldar əməyini “Azərbaycan məktəbi” jurnalı ilə sıx bağlayırdı. Bir çox tanınmış alimlər kimi onun da püxtələşməsində, təhsil işçilərinə tanıtılmasında jurnal böyük rol oynamışdır. O, 40-cı illərdən başlayaraq, ardıcıl olaraq jurnalla əməkdaşlıq etmiş, 24 il “Azərbaycan məktəbi” jurnalının redaksiya heyətinin üzvü olmuşdur. Jurnalda mübahisə doğuran məsələlərdə prof. Mərdan Muradxanovun sözü

həmişə həlledici sayılırdı. Onun 1931-ci ildən 1970-ci ilə qədər 468 çap vərəqi həcmində 38 kitabı, 134 jurnalı və 255 qəzet məqaləsi dərc olunmuşdur. Mərdan Muradxanovun ilk məqalələri “Azərbaycan məktəbi” jurnalında (“Müəllimə kömək”də) dərc olunmuşdur. “Məktəb illərində ekskursiya” (1931, №4), “Məktəb illərinin uçuşu” (1932, №1), “Yeni tədris kitabları haqqında” (1932, №6-7), “Sınıfın komplektləşdirilməsi” (1935, №6-7), “A.S.Makarenkonun pedaqoji sistemində uşaq kollektivi” (1940, №11-12) də bu qəbildəndir. Bu məqalələr böyük alimin nəhəng pedaqoji areala giriş qapısı kimi qiymətləndirilir. 30-cu illərdən başlayaraq pedaqoji mətbuatda çıxış edən M.Muradxanov bir sıra dərsliklərin də (S.Rəhmanla birlikdə “Qızıl bayraq altında” – 1931 və Ə.Hüseynlə birlikdə “Gənc kolxozçu” – 1932) müəllifi olmuşdur. Müasirləri onun kəskin tənqidlərə, güclü hafizəyə və nitq mədəniyyətinə malik olmasının elmi yaradıcılıq diapazonunun daha geniş olması ilə nəticələnməsini qeyd etmişlər.

Nizaminin müdrik fikirlərindən qiymətli pedaqoji nəticələr çıxaran Mərdan Muradxanov dahi şairin fikirlərini ondan VI əsr sonra yaşamış J.J.Russonun “Elm” əsərindəki fikirləri ilə müqayisə edir, Nizaminin qədim yunan elminə bələd olduğunu tutarlı dəlillərlə sübut edirdi. O illərdə hələ Nizami yaradıcılığı ilə yaxından tanış olmayan Azərbaycan oxucuları üçün bu məqalələr çox əhəmiyyətli və aktual idi. “Pedaqoji tariximizdən” rubrikası altında dərc olunan “Nizaminin ağıl və müdriklər haqqında fikirləri” adlı məqaləsi pedaqoji irsimizin inkişafına dair yazılmış ən sanballı məqalələrdən sayılmışdır. Hələ o zaman Nizami əsərlərinin tərcüməsi çap olunmadığından əsərdən nümunələr prof. Bertelsin redaktorluğu altında farscadan ruscaya edilmiş sətri tərcümələrdən götürülərək Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir. Ümumiyyətlə, 40 kitab və kitabçanın, monoqrafiyanın, xeyli elmi-pedaqoji, publisistik yazıların müəllifi olan Mərdan Muradxanovun “Azərbaycan məktəbi” ilə yaradıcılıq əlaqəsi onun 1945-ci ildə ordu sıralarından tərxis olunduğu vaxtdan başlamışdır. “Nizami Gəncəvinin təhsil haqqındakı fikirləri” adlı məqaləsi “Azərbaycan məktəbi” jurnalının 1945-ci il, 5-ci nömrəsində dərc olunmuşdur. 1941-ci ildə “Nizaminin pedaqoji görüşləri” mövzusunda yazdığı dissertasiyasını 1943-cü il, dekabrın 30-da əsgər palatalarında müdafiə edən Mərdan Muradxanovun bu əsərini şərqşünas Y.E.Bertels, prof.E.A.Tolant, prof. V.V.Komarovski, akad. A.O.Makovelski yüksək qiymətləndirmiş, onu bacarıqlı tədqiqatçı kimi xarakterizə etmişlər.

Prof. M.Muradxanovun pedaqoji fikir və məktəb tarixi haqqında yaratdığı sanballı əsərləri onu məhsuldar alim kimi tanıtmışdır. “Azərbaycan məktəbi” jurnalında “Alimin yolu” adlı məqalədə (1970, №6) deyilirdi: “İşgüzar alim, tələbkar müəllim olan prof. M.Muradxanov həm də fəal ictimaiyyətdir. O, fasiləsiz olaraq “Azərbaycan məktəbi” jurnalının redaksiya heyətinin üzvü kimi fəaliyyət göstərmişdir. 30 ildən artıqdır ki, Azərbaycan ali məktəblərində fasiləsiz

pedaqoji mühazirə aparır. O, bu mühazirələri o qədər hərarətli daxili məhəbbət və məntiqi inam hissi ilə oxuyur ki, tələbələr müttəfiq şərəfli tarixi vəzifəsini bütün aydınlığı ilə hiss və dərk edirlər”.

M.Muradxanov, Azərbaycanda A.S.Makarenko irsinin öyrənilməsinə və təbliğinə xüsusi fikir vermişdir. O, Makarenkonun irsinə aid monoqrafik tədqiqat əsəri yazmış, böyük pedaqoji əsərlərin Azərbaycan dilinə tərcüməsində yaxından iştirak etmişdir. M.Muradxanov “A.S.Makarenkonun pedaqoji irsi və ondan Azərbaycanda istifadə edilməsi təcrübələri” (1965) adlı monoqrafik tədqiqat əsərlərinin müəllifidir. Makarenkonun: “İnsana mümkün qədər çox hörmət etmək, ondan çox da tələb etmək” kimi başlıca müddəası Mərdan müəllimin də pedaqoji prinsipi olmuşdur. O, “Müasir dövrdə müəllimin üç mühüm vəzifəsi haqqında” məqaləsində (1977, №6) göstərdi ki, müəllimlik bu üç mühüm vəzifədən birini öyrətmək və təmin etməkdir.

M.Muradxanovun bu jurnaldakı fəaliyyəti onun pedaqoji ideyalarının geniş auditoriyaya çatdırılmasında mühüm rol oynamışdır.

“Azərbaycan məktəbi” jurnalının rolu

Bir əsrə yaxın fəaliyyət göstərdiyi müddətdə “Azərbaycan məktəbi” jurnalı təhsil sistemi işçilərinin yaxın köməkçisi olmuş, təlim-tərbiyə işlərinin təşkilində böyük rol oynamışdır. Jurnal müəllimlərin intellektual mənəvi potensialını fəallaşdırmağa kömək etmiş, onları yaradıcılıq axtarışlarına cəlb etməklə təlim-tərbiyə prosesinin optimallaşdırılmasına, müəllimlərin pedaqoji-psixoloji biliyinin yüksəldilməsinə yardımçı olmuşdur. Jurnal dövrü mətbu orqan kimi məktəb həyatında baş verən yeni hadisə və proseslərə dərhal və həssas münasibət bildirmişdir.

“Azərbaycan məktəbi” jurnalı Azərbaycan təhsilinin, məktəb və pedaqoji fikir tarixinin inkişafına əməli töhfə vermiş ən dəyərli dövrü mətbu orqanlarından biri sayılır. Azərbaycan pedaqoji mətbuatının ən uzunömürlü nəşri olan bu jurnal elmi pedaqogikanın, pedaqoji psixologiyanın, fənlərin tədrisi metodikasının formalaşması, inkişafı və təbliği işində mühüm rol oynamışdır. Jurnalda ölkənin məktəb, təhsil və pedaqoji fikir tarixinə dair zəngin materiallar toplanmışdır. Dövrün ictimai-pedaqoji hadisələrini əks etdirən bu jurnal, bir əsrə yaxın fəaliyyəti dövründə XX əsrdə nəşr olunmuş Azərbaycan pedaqoji jurnallarının layiqli davamçısı kimi tanınmış, böyüməkdə olan nəslin təlim-tərbiyəsində mütərəqqi pedaqoji ideyaların təbliğində əvəzsiz rol oynamışdır. Azərbaycanda maarif və pedaqoji fikir tarixini araşdıran mütəxəssislərin mühüm elmi nəticələri, həmçinin müasir təhsilin aktual problemləri məhz bu jurnalda vurğulanmış, pedaqoji jurnalistikanın ölkəmizdəki təsir gücü məhz bu nəşrin nümunəsində öz əksini tapmışdır. Jurnal pedaqoji sahədə fəaliyyət göstərən yaradıcı ziyalılar üçün bir tribuna, yaradıcılıq laboratoriyası funksiyasını yerinə yetirmiş, bu sahənin

bütün istiqamətləri üçün zəruri olan nəcib və faydalı təşəbbüslərin dəstəkçisi olmuşdur. Ziyalılarımız da jurnalın fəaliyyətinə daim həssaslıqla yanaşmış, onun fundamental elmi-pedaqoji biliklərin xəzinəsinə çevrilməsi üçün var gücləri ilə çalışmışlar. Uzun illər ərzində formalaşmış ənənələrə hər zaman sadıq qalmış jurnalda məktəb, təhsil və maarif tarixinə dair zəngin materiallar toplanmışdır.

Odur ki, “Azərbaycan məktəbi”, eyni zamanda Azərbaycanda pedaqoji elmin təşəkkülünün və inkişaf tarixinin ayrılmaz hissəsi kimi qəbul edilmişdir.

Nəticə / Conclusion

Elmi-pedaqoji jurnalın təşəkkül tarixini araşdırarkən onun Azərbaycanda pedaqoji fikrin formalaşmasında və inkişafında nə qədər mühüm rol oynadığı aydın şəkildə tədqiqatda əks olunur. Hələ XX əsrin 60–70-ci illərindən etibarən “Azərbaycan məktəbi” jurnalı pedaqoji məsələlərə sistemli şəkildə müraciət etmiş, yalnız Azərbaycan klassiklərinin deyil, ümumilikdə, pedaqogika elminin görkəmli nümayəndələrinin bu sahəyə dair dəyərli mülahizələrinə geniş yer vermişdir.

Sovet dövründə pedaqoji fikrin inkişaf mərhələlərini izləmək baxımından da jurnal əvəzsiz mənbə rolunu oynamışdır. “Azərbaycan məktəbi” jurnalının səhifələrində öz ideyaları ilə çıxış edən, maarifçilik ənənələrini davam etdirən müəlliflər məhz həmin dövrün pedaqoji axtarış və nailiyyətlərini sənədləşdirmişlər. Bu baxımdan jurnal, bütöv bir dövrün təhsil tarixini izləmək üçün əhəmiyyətli tədqiqat mənbəyinə çevrilmişdir.

Jurnal fəaliyyəti dövründə mövcud çətinliklərə baxmayaraq, öz dövrünün qəhrəman pedaqoqları kimi adlandırılmağa layiq olan dəyərli Azərbaycan pedaqoqlarının irsini yaşatmış və onların milli pedaqoji fikir tariximizdə əbədi iz qoymasını təmin etmişdir. Bu gün də “Azərbaycan məktəbi” jurnalı öz nüfuzunu qoruyub saxlayan, etibarlı elmi mənbə kimi tədqiqatçılar və pedaqoji ictimaiyyət tərəfindən geniş şəkildə istifadə olunan nəşrlərdəndir. Klassik pedaqoji fikir nümayəndələrinin əsərləri, eləcə də XX əsrdə alim-pedaqoqların dəyərli tədqiqatları məhz bu jurnal vasitəsilə yayılmış və elmi ictimaiyyətə çatdırılmışdır.

“Azərbaycan məktəbi” jurnalının Azərbaycan təhsilinə və elmi fikir tarixinə verdiyi töhfələr zaman-zaman dövlət səviyyəsində də yüksək qiymətləndirilmişdir. Son olaraq, jurnalın təntənəli şəkildə qeyd olunan 100 illik yubileyi münasibətilə Elm və Təhsil Nazirliyi tərəfindən təşkil olunmuş mərasimdə bu nəşr ölkənin ən uzunömürlü pedaqoji jurnalı kimi təqdim edilmiş və Azərbaycan Respublikasının Fəxri Fərmanı ilə təltif olunmuşdur.

Məqalənin aktuallığı. Azərbaycan təhsil tarixinin sovet dövrü, xüsusilə

pedaqoji mətbuatın bu tarixdəki rolu indiyə qədər tam şəkildə araşdırılmamış sahələrdən biridir. Təhsil tariximizin bu mərhələsinin hərtərəfli təhlili, müasir pedaqoji problemlərə və islahatlara daha dolğun tarixi kontekst vermək üçün zəruridir. Mövzu müasir dövrdə pedaqoji fikrin keçmişinə nəzər salmaq və bu ənənələri qiymətləndirmək baxımından xüsusi aktuallığa malikdir. Jurnalın təhlili, milli təhsil sisteminin təməl prinsiplərinin haradan gəldiyini anlamağa kömək edir. Keçmiş sovet məkanında milli təhsilin yenidən qurulması prosesində, “Azərbaycan məktəbi” kimi aparıcı nəşrlərin təcrübəsi sovet təhsil sisteminin uğurlarını və nöqsanlarını ayırd etmək üçün dəyərli bir mənbə təşkil edir, bu da müasir kurikulum islahatları üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Məqalədə ilk dəfə olaraq “Azərbaycan məktəbi” jurnalının sovet dövründə həm ideoloji alət, həm də pedaqoji elmi fikir platforması kimi ikili funksiyası elmi əsaslarla təhlil olunur. Əvvəlki tədqiqatlar, adətən, jurnalın ya tək-cə təbliğat roluna, ya da sırf elmi məzmununa diqqət yetirmişdir. Bu tədqiqat, jurnalın bir tərəfdən sovet rejiminin təhsil siyasətini yeritməsi, digər tərəfdən isə aparıcı azərbaycanlı pedaqoqların cəsarətli elmi-nəzəri fikirlərinin çatdırılması üçün bir körpü rolunu oynaması arasındakı ziddiyyətli dinamikanı ortaya qoyur. Jurnalın ayrı-ayrı müəlliflər və məqalələr üzərindən konkret nümunələrlə pedaqoji təfəkkürə təsiri araşdırılır. Bu nümunəvi təhlil, dövrün ən nüfuzlu pedaqoqlarının – Seyidov, Mehdişadə, Muradxanov və başqalarının – hansı metodoloji və nəzəri problemləri müzakirəyə çıxardığını və bu müzakirələrin milli pedaqoji təcrübənin formalaşmasına necə təsir etdiyini dəqiq şəkildə göstərir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat nəticələri pedaqoji fikir tarixinin öyrənilməsi, təhsil üzrə metodiki və elmi-nəzəri işlərin hazırlanması zamanı istifadə edilə bilər. Məqalə, xüsusilə Azərbaycanın pedaqoji irsinə aid mənbə materialı təmin edir. Həmçinin bu nəticələr müəllim hazırlığı, kurikulum tərtibatı və pedaqoji təlimlərin tarixə əsaslanan tərtibi baxımından dəyərlidir. Pedaqoji ixtisaslarda dərs deyən müəllimlər və tələbələr üçün materiallar təklif edən bu tədqiqat, müasir müəllim hazırlığı proqramlarına Azərbaycan pedaqoji fikrinin klassik irsini inteqrasiya etməyə imkan verir. Tədqiqatın gəldiyi nəticələr, həmçinin gələcək pedaqoji jurnalların redaksiya siyasətinin və onların milli təhsilə təsir mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün də praktiki tövsiyələr verə bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat / References

1. Ağayev, Ə., Sadıqov, F. (1990). Pedagogika: problemlər və mülahizələr. Azərbaycan məktəbi, № 8.
2. Əhmədov, H. (1988). Pedagogika elminin görkəmli tədqiqatçısı. Azərbaycan məktəbi, № 1.
3. Quliyev, M. (1924). Baş məqalə. Yeni məktəb.
4. Məmmədova, E. (2019). “Azərbaycan məktəbi” jurnalının nəşri tarixindən (1924-1991). Bakı.
5. Məmmədova, E. (2022). “Azərbaycan məktəbi” jurnalının yubileyləri. Bakı.
6. Məmmədova, E. (2024). “Azərbaycan məktəbi”: Pedagoji fikir tarixindən səhifələr”, Bakı.
7. Mehdiyev, M. (1976). “Sovetskaya pedagogika”, “Azərbaycan məktəbi”, № 11.
8. Muradxanov, M. (1977). “Müasir dövrdə müəllimin üç mühüm vəzifəsi haqqında” məqaləsində, № 6.
9. Məruzələr ətrafında qurultay nümayəndələrinin çıxışlarından. (1946) Azərbaycan məktəbi, № 6, s.28.
10. Muradxanov, M.N. (1943). N.Gəncəvinin pedagoji görüşləri. Pedagoji elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiya. Bakı, ADU.
11. Rüstəmov, F. (1999). Pedagogika kafedrasının tarixi: sələflər və xələflər. Bakı.
12. Rüstəmov, F. (1998). Azərbaycanda pedagoji elm: təşəkkülü, inkişafı və problemləri (1920–1991). Bakı Universiteti nəşriyyatı, s.486
13. Rüstəmov, F. (2010). Pedagoji öçerklər: sələflərim və müasirlərim. Bakı: “Elm və təhsil”, s.344
14. Rüstəmov, F. (2016). Azərbaycan pedaqogikaşünaslığı. Bakı: “Elm və təhsil”, s.888
15. Seyidov, Ə. (1967). Həsən bəy Zərdabının maarifçilik-pedagoji fəaliyyəti. Azərbaycan məktəbi, № 12.
16. Seyidov, Ə. (1968). Pedagogika tarixi. Bakı: “Maarif”, s.420
17. Talıbov Y., Ağayev, Ə., Eminov, A., İsayev, İ. (2003). Pedagogika. Bakı, “Maarif”, s. 140